

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐՑԸ

ԵՐԵՒԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆՌԱՄԸ

Խորհ. Միութեան նոր Սահմանադրութեան ի մօտոյ Մոսկուա գումարուելիք համաժողովին վաւերացման ենթարկուելուն առթիւ՝ Խ. Հայաստանի ներքին սահմաններու հարցի մասին գաղութահայ որոշ կազմակերպութեանց կողմէ քաղաքացի Սթալինին խնդրագիր մը զրկելու առաջարկը, զոր Բաշալեան եւ ես մէջտեղ դրինք, ունեցաւ՝ մեր գաղութահայ կազմակերպութիւններէ, թերթերէ եւ անձնաւորութիւններէ ոմանց մէջ՝ ազնուօրէն բմբռնողներ եւ դնահատողներ, եւ ունեցաւ նաեւ իմաստակ խճրճանքով կամ չարամիտ խեղաթիւրումով անոր արդեւիք հանդիսանալ ջանացողներ։ Ինչի՞ մէջ կը կայանայ այդ հարցը, եւ մենք ի՞նչ է որ կ'առաջարկէինք։ Լաւ է որ անդամ մը եւս ատիկա որոշապէս բանաձեւեմ, որպէս զի ընդգրկմախօսներուն թեթեւամտութիւնը կամ անուղղամտութիւնը պայծառօրէն ի յայտ գայ եւ ատով իսկ կրէ՝ խոհական ու պարկեշտ մարդոց կարծիքին մէջ՝ այն բարոյական պատիժը որուն արժանի է։ Նոր Սահմանադրութեան մէջ՝ զոր Սթալինի նախագահութեան տակ շարադրած է յատուկ մասնախումբ մը, Հայաստան, Վրաստան եւ Ատրպէյճան կը դադրին իբր կովկասեան համադաշնակցութիւն Խ. Միութեան հաւաքաբար անդամակցելէ, այլ կը դառնան անջատ պետութիւններ եւ իւրաքանչիւրը Միութեան մէջ առանձնապէս կը մտնէ իբր անդամ. եւ ասիկա լաւ բան մըն է։ Սակայն եւ այդ Սահմանադրութեան բնագիրը, զձեւով Միութեան անդամակցող ամէն մէկ պետութեան սահմանները, լեռնային Ղարաբաղը, լեռնային Գանձակի մէկ մասը Ատրպէյճանին կցուած կը պահէ, Նախիջևանի եւ Շարուր - Գարալագեաղի շրջանը Հայաստանին

անջատուած ու Ատրպէյճանէն կախում ունեցող, եւ Ախալքալաքի գաւառը՝ որ մեր հին Զաւախքն է՝ Վրաստանին կցուած։ Այս չորս հայկական հողամասերուն երեքը ցարական շրջանին է որ Հայաստանէն դատուած եւ վարչականօրէն դրացի երկիրներուն կցուած են։ Միայն Նախիջևան - Շարուրի շրջանն է որ 1920ի հայ - թուրք աղետալի պատերազմէն յետոյ, յաղթական թուրքին ձեռքով անջատուած է Հայաստանէն եւ դրուած Ատրպէյճանի հովանաւորութեան տակ, եւ թուրքիա յաջողած է Խ. Միութեան կեդր. կառավարութեան ինչպէս եւ խորհրդայնացած Հայաստանի կառավարութեան ընդունիլ տալ այդ պայմանը։

Անցեալին մէջ տեղի ունեցած այդ անարդար կարգադրութեանց դարմանումը խնդրելը Խ. Միութեան կեդր. կառավարութեանն եւ մեր Հայաստանին դրացի երկու եղբայր կառավարութիւններէն, ոչինչ կրնար ունենալ զրգոյի կամ թշնամական։ Իսկ բոլորովին լուռ մնալը՝ Նոյեմբերի վճռական համաժողովէն առաջ, կը նշանակէր վերջնապէս խոնարհիլ այդ անարդարութեանց առջեւ եւ զանոնք նըւերազործել։ Ուղղել այդ հարցի մասին խնդրագիր մը (եւ ոչ թէ բողոքագիր կամ կռուի յայտարարութիւն) եւ ուղղել զայն յանուն այնպիսի հայ կազմակերպութեանց որ ցարք Խ. Հայաստանի եւ Խ. Միութեան հանդէպ բարեկամի ու գործակիցի դիմք բռնած են, բարեկամութեան, վստահութեան յարգանքի նոր ապացոյց մը տալ էր անոնց։

Ահա թէ ինչու է'ն առաջ Հայ Գաղթականաց կեդր. Յանձնաժողովին առջեւ դրինք հարցը, առաջարկելով որ խնդրագիրը անոր անունով զրկուէր։ Գաղթ. կեդր. Յանձնաժողովը

միշտ բարեկամական դիրք մը բռնած է խորհ. Հայաստանի եւ խորհ. Միութեան հանդէպ, խ. Հայաստան ներգաղթի գործին միշտ բերած է իր աջակցութիւնը. հասկանալի էր որ ան այդպիսի դիմում մ'ընէր խորհ. Միութեան կեդր. կառավարութեան մօտ, դիմում որ արդէն զըլխաւորապէս՝ ըստ մեր մտածման՝ պիտի կրթութենէր ներգաղթի ծրագրին վրայ, որու անունով գաղութահայութիւնը իրաւունք ունի, ո'չ միայն իբր հայ ազգի մէկ կարեւոր մասը, այլ իբր ներգաղթի փրկարար գործին պէտք ունեցող մասը, փափաք արտայայտելու եւ խնդրանք ներկայացնելու, որովհետեւ այժմեան աղքատ ու փոքրածաւալ խորհ. Հայաստանը հնուց ի վեր հայկական եղած եւ այժմ ալ մեծ մասամբ Հայերէ բնակուած շրջաններու իրեն դարձուելով՝ թէ՛ հողով, թէ՛ աշխատող բազուկներու թիւով, թէ՛ հասոյթներու քանակով քիչ մ'աւելի ճոխացած ու զօրացած, աւելի մեծ չափով կարող կը դառնայ գաղթականներ ընդունելու եւ տեղաւորելու:

Պ. Ա. Թէրզիպաշեան հակառակ արտայայտուեցաւ մեր առաջարկին: Յանձնաժողովին միւս անդամները լուս մնացին (երկու կարեւոր անդամներ ալ բացալից էին): Մենք, տեսնելով մեր ընկերոջ բուռն հակառակութիւնը, չուզեցինք հարցին մանրամասն պարզաբանութիւնն ընել, հերքել մեր ընկերոջ առարկութիւնները որ մեաժպէս վիճելի էին, ու փոխանակ վէճ մը յարուցանելու Գաղթ. Յանձնաժողովին մէջ, նախընտրելի համարեցանք դիմել Հայրենակցականներուն, որոնք արդէն խ. Հայաստանի վերաշինութեան եւ ներգաղթի գործին մէջ աւելի ակներեւ ու բազմաձեւ գործակցութիւն մը բերած են, եւ անոնց մ'ընողով ուղեցինք ջանալ իրադրոճել խնդրապրի մը ուղարկման ծրագիրը: Տարօրինակ յօդուածի մը մէջ, զոր Արագած շարաթաթերթը հրատարակած էր, Պ. Թէրզիպաշեան կ'ըսէ թէ «Գաղթ. Յանձնաժողովին մէջ հարցին քննութիւնը հինգ վայրկեան չտեսց... առաջարկը մերժուած էր առանց վիճարանութեան:» Եթէ ասիկա ճիշդ ըլլար, եթէ իրապէս այդ Յանձնաժողովին անդամները՝ հինգ վայրկեան

նէն պակաս տեւող հարեանցի քննութեամբ մը, առանց ո եւ է վիճարանութեան՝ մերժած ըլլալին այդպիսի կարեւոր հարցի մը մասին ներկայացուած առաջարկ մը, պէտք պիտի ըլլար դանոնք աշխարհիս ամենէն թեթեւօլի ու անխղճամիտ մարդիկը համարիլ: Այդպէս չէ սակայն, ու չէր կրնար ըլլալ: Հարցը քննութեան բնաւ չգրուեցաւ մեր ընկերներուն կողմէ, ուրեմն եւ կարելի չէ ըսել թէ մերժուեցաւ. մենք է որ, տեսնելով մեր մէկ ընկերոջ հակառակութիւնը, յայտնեցինք թէ նախընտրելի էր հայրենակցականներուն առջեւ դնել այդ հարցը եւ չպնդեցինք մեր առաջարկին վրայ:

Ատկից անմիջապէս յետոյ, մենք հրաւրեցինք ուրեմն քանի մը հայրենակցականներու կարեւոր անդամները, Բարեգործական շրջանակէն քանի մը ծանօթ դէմքեր, այդ հարցի մանրամասնութեանց իրազեկ քանի մը անձնաւորութիւններ, եւ մեր առաջարկը պարզեցինք անոնց: Առաջին երկու ժողովներուն, հակառակ Պ. Թէրզիպաշեանի եւ ուրիշ քանի մը անձերու ընդդիմախօսութեան, մեծամասնութիւնը համակիր վերաբերմունք ունեցաւ դէպ ի մեր առաջարկը, եւ երկրորդ ժողովին՝ կարգադիր յանձնախումբ մը անուանեց՝ ծրագրին իրականացումը վարելու, խնդրագրին վերամշակումը լրացնելու համար: Այդ ժողովներէն առաջ, նոր երկիրը, արդէն սկսելով իր պայքարը մեր առաջարկին դէմ, կը յիշատակէր նաեւ՝ մեզի դէմ իբր փաստ՝ թէ Գաղթ. Յանձնաժողովը որուն նախ ներկայացուցած էինք այդ առաջարկը՝ մերժած էր, Թէրզիպաշեանի ընդդիմութեան վրայ: Այդ ժողովներուն մէջ ալ, արդէն, Պ. Թէրզիպաշեան Գաղթ. Յանձնաժողովին մէջ անցածը՝ իր հասկցած ձեւով — ծրագիր մը բերուած եւ միաձայնութեամբ մերժուած — մէջտեղ նետեց, մեր առաջարկը ժողովականներուն մօտ վարկաբեկելու համար (եւ յայտնի է թէ բոլոր քաղաքակիրթ ժողովուրդներուն մէջ բնաւ պատշաճ եւ օրինաւոր չի համարուիր որ Յանձնաժողովի մը մէջ դրուած առաջարկի մը հետեւանք տրուած չըլլալը հրապարակէ ժողովականներէն մին, երբ Յանձնաժողովը որոշած չէ այդ մասին հրա-

պարակային յայտարարութիւն մ'ընել) . այս բոլորը սակայն չյաջողեցաւ Հայրենակցականներուայդ երկու ժողովներուն մէջ մեր առաջարկը վիժեցնելու :

Վերջին հաւաքումին, որուն հրաւիրած էինք ներկայացուցիչները բոլոր Հայրենակցականներուն որոնց հասցէն կրցանք ունենալ, մասնակցող տասներեօթը Հայրենակցականներէն եօթը թեր եւ տասը դէմ արտայայտուեցան, որով փարիզահայ Հայրենակցականներու անունով այդպիսի խնդրագիր մը զրկելն անհնար դարձաւ : Ատոր պատճառը՝ այն վատասողը եւ ինքն իր մէջ հակասական վայնասունն է զոր փրցուցին հակառակող չորս տեսակ հոսանքներ, — Նոր Երկիր եւ Զանգու թերթիւներու նենգամիտ ու անբարոյական պայքարը՝ «Դաշնակցականներու սարքած մէկ խաղն է աս, եւն», ՀՕԿի վերին վարչութեան քաղաքավար բայց ժխտական դիրքը, հայկզուեան ապագային Դաւիթեանական համայնավարներու անպատկառ թէզը թէ « սահմաններու հարց զոյուելն չունի », եւ Պ. Թէրզիպաշեանի մետորամական հաւարը՝ «Ահաւոր աղէ՛տ կըլնայ յառաջ գալ, արիւն կրնայ թափել, 400,000 Հայեր կորան այդ հարցին երեսէն, նորանոր կորուստներու պատճառ չըլլանք, եւն » :

Իրարմէ տարբեր, բայց զրեթէ հաւասարապէս խախուտ այդ տեսութեանց ինչքան եւ ինչու սխալ ըլլալը Արագածի մէջ բացատրեցի, պէտք չկայ որ հոս կրկնեմ : Պիտի ըսեմ միայն որ Նոր Երկիրի պէս աղբաթերթի մը եւ Զանգուի պէս իմաստակաթերթի մը հետ համախոհ ու զործակից դռնուած ըլլալը այդ հարցին մէջ, արդէն ինքնին բաւական ծանր պատիժ մըն է Պ. Թէրզիպաշեանին համար :

Մեզի այս հարցին մէջ համաձայն եղան խումբ մը շահեկան Հայրենակցականներ, քանի մը կարեւոր անձնաւորութիւններ, Ռամկ. Ազատ. կուսակցութեան մեծագոյն չըջանակին, Ամերիկայի չըջանակին, օրկանը՝ Պայքար, եւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան կեդր. վարչութեան պաշտօնաթերթը՝ Հնչակ : Մեզի համաձայն արտայայտուեցաւ նաեւ Դաշնակցութենէն բողոքելով հեռացած Մարտկոցական խումբին ներկայացուցիչ Մեսրոպ Գու-

յումճեանը, որ Արագածի մէջ հրատարակած իր կուռ յօդուածով ջերմօրէն ջատագովեց մեր նախաձեռնութիւնը : Մեզի լիովին համամիտ էր նաեւ Գաղթականաց Կեդր. Յանձնաժողովի իրաւարան անդամը, Զարեհ Սրտպեան, որուն ցոյց տուած էի խնդրագրին պատճէնը եւ որ զայն իբր զաղափար եւ իբր ձեւ չատ լաւ գտած էր : Մեզի համաձայն եղան նաեւ՝ հականին մէջ՝ Արագածի առաջնորդող յօդուածները գրող բազմամեայ գործիչը՝ այդ թերթին մէջ հրատարակած մէկ ընդարձակ յօդուածով, ինչպէս եւ Ռամկ. Ազատական հանրաձայնօթ հրապարակագիր Լեւոն Թիւթիւնճեանը որ այդ մասին բովանդակալից յօդուած մը հրատարակեց Եզիպտոսի Ռամկ. Ազատական օրկան Արեւին մէջ : Այդ երկուքը իրենց յօդուածին մէջ կը բերէին խել մը փաստեր հաստատելու համար թէ Խորհ. Հայաստանի ներքին սահմաններու հարցը, զոր մենք կը յարուցանէինք, իրական էր, լուրջ էր, արդար էր, թէ հայ ժողովուրդը այս հարցին մէջ ունէր անհերքելի իրաւունքներ, թէ անշուշտ պէտք էր եւ կարելի էր սպասել որ այդ անարդարութիւնները որոնք մեծ մասամբ ցարական ընթիմին օրով գործուած են եւ զոր դաշնակիցները իրենց յաղթանակէն յետոյ՝ հակառակ երկու հայ Պատուիրակութեանց բոլոր ղեկավարներուն՝ չուղեցին դարմանելու համար ճիշդ մ'ընել, դարմանուէին ժողովուրդներու ինքնորոշման սկզբունքն ընդունող արդարամիտ խորհրդային ընթիմին ղեկավարներուն կողմէ : Դժբաղդարար երկուքն ալ իրենց յօդուածը վերջացուցած էին եզրակացութեամբ մը որ յօդուածին համապատասխան չէր : «Քանի որ, կ'ըսէր Արագածի աշխատակիցը, Նոր Երկիր ու Զանգու զրեցին թէ մեր նախաձեռնութիւնը դաշնակցականներու դրդումով կատարուած է, հիմայ Մոսկուայի, Թիֆլիսի ու Պաքուի ղեկավարները կասկածանքով պիտի նային այդպիսի նախաձեռնութենէ մը բղխած խնդրագրի մը վրայ, ուրեմն եւ Բաշալեան եւ ես պէտք չէ որ հետապնդենք մեր առաջարկին իրադրութեամբ, այլ ձգենք որ այդ հարցը օր մը խորհրդային ընթիմի ղեկավարներու ձեռքով պատեհ ըսպէի մը բնականօրէն լուծուի : Իսկ Թիւթիւնճեան

մեղի լիովին համաձայն ըլլալով հանդերձ, կ'եզրակացնէր սակայն թէ այդ հարցը պէտք է յարուցուի երկրին մէջ ապրող Հայութեան՝ եւ ոչ թէ դադութահայութեան՝ ձեռքով:

Արագածի աշխատակցին եզրակացութիւնը անձիշդ տրամաբանութեան մը վրայ կը կրթնէր. ներելի չէ հրաժարիլ արարքէ մը որուն իրաւացի եւ ազգօգուտ ըլլալուն համոզուած ես, որովհետեւ չարամիտ կամ բթամիտ մարդիկ ջանացեր են դայն իրր «դաշնակցական դաւադրութիւն» ցոյց տալ: Խնդրադրի այն նախադիժին՝ զոր մենք պատրաստած էինք՝ ոգին, չարադրութիւնը, ոճը կը բաւէին ապացուցանելու համար թէ ան՝ դաշնակցական ներշնչման արդիւնք ըլլալէ հետո՝ համահայկական բաղձանք մըն էր Խորհ. Հայաստանի բարեկամ անձերու եւ կաղմակերպութեանց կողմէ՝ բանաձեւուած: Դաշնակցականները անշուշտ սկզբունքով համաձայն պիտի ըլլային, ինչպէս որ համաձայն պիտի ըլլային՝ ներքնապէս՝ աշխարհիս բոլոր Հայերը (ներսի թէ դուրսի) բաց ի «միջազգայնական մտայնութիւնը» անբնական չափազանցութեանց տարած սակաւթիւ աշխատեցած Հայերէ, եւ սակայն տեսնուեցաւ Տիթրոյիթի իրենց բողոքի հաւաքոյթին քուէարկած բանաձեւով՝ ինչպէս եւ Հայրենիքի եւ Յառաջի մէջ (Յ. ստորագր.) յողուածներով՝ թէ ինչքան դաշնակցականներուն այդ հարցի հանդէպ բռնած դիրքը, անոր մասին արտայայտուելու իրենց ձեւը տարբեր էին մերինէն: Անոնք Խորհրդային Միութեան կեդր. կառավարութեան հանդէպ թշնամական դրդուիչ ու յարձակողական ձեւով մը կը դնեն հարցը, նոր Սահմանադրութեան բնագրին մէջ այդ քանի մը հայկական հողամասերը Ատրպէյճանի եւ Վրաստանի կցուած պահելը՝ հակահայկական պոլշեւիք - թուրք դաւադրութիւն մը հռչակելով եւ այդ դաւադրութեան քանդումը երեք ժողովուրդներուն միջեւ՝ հակառակ կառավարութեան՝ համաձայնութենէ մը յուսալով: Նոր Սահմանադրութիւնը խմբագրողները ու եւ է դաւադրութիւն չեն բրած՝ ըստ մեզ՝ հայ ժողովուրդին դէմ, պարզապէս անփոփոխ պահած են սքաքու բուօն, զոր նոյնպէս անփոփոխ պահած էին, իրենցմէ առաջ՝ յաղթա-

կան դաշնակիցները: Գալով Նախիջևան - Ծարուրի շրջանին, որ հայ - թուրք պատերազմին ձախորդ վերջաւորութեան հետեւանքով Հայաստանէն անջատուեցաւ եւ՝ առանձին վարչութեամբ՝ Ատրպէյճանի հովանաւորութեան տակ դրուեցաւ, ատիկա անշուշտ տեղի չէր ունենար եթէ դաշնակցականները՝ Հայաստանի կառավարութիւնը իրենց ձեռքն ունեցած առանձին աւելի խոհեմ, շրջահայեաց եւ իրատես քաղաքականութեամբ մը վարած ըլլային դործերը: Եթէ անոնք աւելի իմաստուն եւ հեռատես կերպով դործած ըլլային այդ բաղդորոշ բողոքին, հայ - թուրք պատերազմը տեղի չէր ունենար, պոլշեւիք Ռուսիոյ հետ Հայաստանը ինքնաբերաբար եւ լաւագոյն պայմաններով համաձայնութեան կուգար եւ ոչ միայն Նախիջևան - Ծարուրի շրջանը կը պահէր, այլ եւ Կարս - Սուրմալուն չէր կորսնցներ ու թերեւս Ղարաբաղի, Գանձակի լեռնային մասերը եւ նոյն իսկ Թրքահայաստանէն կտոր մը կը ստանար: Այնպէս որ մենք հարցը բնաւ երբեք չենք տեսներ այն եղանակով որով դաշնակցականները դայն կը տեսնեն, մենք խորհրդային կառավարութեան արդարամտութենէն է որ կը սպասենք այդ հարցին լուծումը եւ ոչ թէ դայն լուծուած կ'ուզենք տեսնել հակառակ այդ կառավարութեան: Գալով «ներսի եւ դուրսի» Հայութեան խնդրոյն, զոր կը յարուցանէ Թիւթիւնճեան իր եզրակացութեան մէջ, անշուշտ այսպիսի խնդիրներու մէջ էսկան դերը կատարելու իրաւունքը երկրին մէջ իսկ ապրող ժողովուրդինն է: Բայց երբ «դուրսի» Հայութիւնը, հոս ու հոն ցրուած զաղթականներու ջնջին թիւ մը չէ, ինչպէս են՝ օրինակի համար՝ Փրանսական ազգին դաղթականները, այլ 700,000 հոգիէ կը բաղկանայ, երբ ան գրեթէ ամբողջ Թրքահայութեան մնացորդն է՝ օտար երկիրներ ապաստանիլ ստիպուած, երբ Հայ ազգին բարոյապէս կէսը եւ նիւթապէս մէկ քառորդն է, այդ տեսակ «դուրսի» Հայութիւն» մը իրաւունք եւ պարտականութիւն ունի այսպիսի համահայկական հարցի մը մէջ դռնէ բաղձանք մը արտայայտելու, խնդրանք մը ներկայացնելու քաղաքական դորութեան մը զոր ան՝ իր ստուար մեծամասնութեամբ՝ մեր

ունեցած միակ Հայաստանին պաշտպանը կը համարի:

Պ. Թէրզիպաշեան կը դրէ որ Հայրենակցականներու վերջին հաւաքոյթին մէջ մենէ մէկը ըսեր է թէ «երկրացին հակառակ չէ որ (այս հարցին մէջ) իր անունով խօսելու ելլենք»: Մենէ ոչ ոք ըսաւ թէ երկրի ժողովուրդին անունով է որ մենք կը շարժինք, թէ անոր թելադրութեամբ կամ հաւանութեամբ է որ այս դիմումը կ'ուղէինք ընել: Իրաւունք չունէինք այդպիսի բան ըսելու, քանի որ երկրէն մեզի այդ տեսակ ո եւ է թելադրութիւն ընող չէ եղած. մենք ըսինք (ինչ որ բնաւ նոյն բանը չէ) թէ խնդրադիւրը զոր կ'առաջարկէինք զրկել Ս. Միութեան կեդր. ղեկավարութեան, համաձայն է՝ ոչ միայն զգացմանցը զաղութահայութեան, այլ եւ՝ կը կարծենք՝ երկրի Հայութեան՝ որ անցեալին մէկէ աւելի անգամ այս հարցի մէջ իր իրաւունքները պաշտպանելու ջանք բրած է: Ու Պ. Թէրզիպաշեան որ իր յօդուածին մէջ ներսի ու դուրսի Հայութեան մասին՝ Թիւթիւնճեանէն շատ տարբեր ոգիով՝ բաւական անճիշդ ու անհարկի ձեւով բաներ կ'ըսէ, չէ քաշուեր նաեւ՝ ամենէն անբարեկամական կոպտութեամբ՝ ըսելու թէ Բաշալեան եւ ես երբ՝ իբր դուրսի Հայութեան մաս՝ այսպիսի նախաձեռնութիւններ կ'առնենք, «ատոնց երկրի Հայութեան բերելիք վնասը հոգեբնիս չենք ընել, այլ միայն եթէ բարիք մը անկից յառաջ գայ՝ անկից օգտուիլ, անով փառաւորուիլ կը խորհիմք»: Պ. Թէրզիպաշեան թերեւս կը կարծէ թէ Աստուած միմիայն իրեն տուեր է հայրենիքի Հայոց հանդէպ սրտցաւ, հոգածու, խղճամիտ զգացում ունենալու ատանձնաշնորհութիւնը: Դուրսի Հայութեան որոշ հատուածներուն մէջ, այո՛, սխալներ երբեմն գործուած են, ու մերթ խոշոր սխալներ, որոնցմէ երկրի Հայութիւնը վնասուած է, եւ ատոնց վրայ եւս Անախիտին մէջ սկսած եմ գրել աւելի քան երեսունհինգ տարի առաջ, երբ Պ. Թէրզիպաշեան վանի մէջ զեռ առեւտրական գործերով միայն կը զբաղէր: Բայց ճիշդ չէ թէ Հայ ժողովուրդին վրայ յիսուն տարիէ ի վեր խուժած աղէտներուն պատճառը միմիայն դուրսի Հայութեան այս կամ այն մասին սը-

խալներն են, ու ճիշդ չէ թէ դուրսի Հայութիւնը միմիայն սխալ բաներ բրած եւ ներսի Հայութեան միմիայն վնաս բերած է: Հայն ալ բացառիկ կացութիւն ունեցող այն ժողովուրդներէն է, որոնց մէկ ստուար մասը, աննպատակ պայմաններու, դժբաղդ դէպքերու հետեւանքով՝ օտար երկիրները գաղթած ու մնացած է. այդ ժողովուրդներուն երկրէն հեռացած հատուածները յաճախ ամենակարեւոր դեր կատարած են այդ աղգերու վերականգնման կամ զօրացման մէջ: Իր ազատութիւնը կորսնցուցած Իրլանտայի՝ օրինակի համար՝ դաւակներէն երկու երեք միլիոնը Ամերիկա գաղթած էին. Ամերիկայի այդ Իրլանտացիները մեծ բաժին ունեցան Իրլանտայի անկախութեան վերահաստատման համար թափուած ճիւղերուն մէջ: Նոյնպէս՝ Ֆրանսա եւ Ամերիկա գաղթած լեհացիք՝ իրենց հայրենիքի վերականգնմանը մէջ: Եթէ ժ.Պ. դարու սկիզբները վերակազմուած փոքրիկ յոյն Տէրութիւնը (որ երկար ու հերոսական պայքարներէ եւ հարիւր հազարաւոր Յոյներու կոտորումէն յետոյ իրականացաւ) մէկ դարու ընթացքին՝ չորս անգամ աւելի մեծ երկիր մը դարձաւ իր չաղատագրուած հողերուն հետզհետէ իր ծոցը դառնալովը, ատոր մէջ ամենակարեւոր դեր խաղացին չաղատադրուած հողերու Յոյները եւ օտար մեծ երկիրներ հաստատուած յոյն գաղթականները: Պաղեստինի մէջ հրէական Տան մը հաստատման զաղափարն ու անոր աստիճանական իրականացումը (որ զեռ երկար տարիներու ճիւղերու եւ ամէն տեսակի զոհաբերութեանց միջոցով պիտի հասնի իր լրութեան) ամբողջապէս դուրսի Հրեաներու գործն է: Սորհրդային ռեժիմին հաստատումը նախկին ուսու կայսրութեան երկիրներուն մէջ, արդիւնքն է այնքան դուրսի որքան ներսի ուսու յեղափոխականներու գործունէութեան, եւ ան իր յաղթանակին հասաւ դուրսէն ներս մտած եւ գործին գլուխն անցած Լենինին եւ ընկերներուն: Ուրեմն ինչ որ կ'ըսեն Թէրզիպաշեանները, սկիզբունքով եւ ամէն պարագայի մէջ ճիշդ չէ՝ մերինին պէս կացութեան մը մէջ գտնուող ժողովուրդներուն համար: Դուրսի Հայութիւնը, քանի մը դարէ ի վեր, շատ ձեւերով օգտա-

կար, կենսականօրէն օգտակար եղած է ներսի Հայութեան: Նոյն իսկ քաղաքական, ազատագրական նպատակներու ձգտող գործունէութեան մէջ, եղած են արարքներ, ձեռնարկներ, որ ճիշդ էին, բեղմնաւոր էին, եւ կրնային տալ դրական ու զեղեցիկ արդիւնք՝ եթէ զանոնք հասցնէինք իրենց տրամաբանական եզրակացութեան: Այսպէս, Փրանսական կառավարութեան եւ Ազգ. Պատուիրակութեան միջեւ համաձայնութիւնը 1916ին՝ Փրանսական դրօշի տակ Արեւելքի մէջ կոտորու համար հայ կամաւորներով լեզէոն մը կազմելու եւ ասոր փոխարէն դաշնակիցներու յաղթանակէն յետոյ Կիլիկիոյ մէջ Ֆրանսայի հովանոյն տակ հայ ինքնավարութիւն մը հաստատելու, խելացի եւ դործնական ձեռնարկ մըն էր եւ կրնար յանգիլ լաւագոյն եզրակացութեան մը եթէ Կովկասէն մինչեւ Հայաստան հսկայական հայ պետութեան մը երազը եւ ամերիկեան հողատարութեան նախընտրութիւնը եկած չըլլային սկսուած գործը քանդել:

Պ. Թէրզիպաշեանի պնդումը թէ սահմանային վէճերու համար է՝ որ 400,000 Հայեր բնաջինջ եղան, նոյնպէս սխալ է բոլորովին: Թաթարներու եւ Հայերու միջեւ զէնքով բաղխումները սկսան մեծ պատերազմէն տարիներ առաջ, ցարական ըսթիմ օրով, սահմանային վէճերէ բոլորովին տարբեր պատճառներով. Վրացոց եւ Հայոց միջեւ յարաբերութիւնները նոյնքան ձգտուած չէին երբ մեծ պատերազմը սկսաւ՝ որքան Թաթարներու եւ Հայոց միջեւ, բայց բարեկամական այլ չէին՝ զանազան պատճառներով, որոնց մէջ սահմանային հարցերը չափազանց քիչ տեղ կը բռնէին: Պատերազմի աւտեն, Հայ ու Թաթար, ու նոյն իսկ Հայ ու Վրացի (դարաւոր պատմութեան մէջ չտեսնուած՝ հրէշային բան) իրարու դէմ կոտորու եւլան ոչ թէ միմիայն սահմանային վէճերուն պատճառով, այլ որովհետեւ արդէն իսկ՝ ցարական ըսթիմի էնթրիկներուն հետեւանքով երեք դրացի ժողովուրդները՝ ու մանաւանդ իրենց զեկավարները՝ ատելութեամբ լեցուն էին իրարու հանդէպ: Կացութիւնը նոյնը չէ խորհրդային ըսթիմի Կովկասի մէջ հաստատուելէն ի վեր, խորհ. ըսթիմը խաղաղեցուց

կիրքերը, մօտեցուց երեք ժողովուրդները, մղեց զանոնք իրար լաւ ճանչնալու, իրար գնահատելու, իրարու օգնելու, անոնց յարաբերութիւնները բարեկամական, գործակցական, համերաշխ դարձուց. ատիկա մենք տասն անգամ գնահատած ենք այս թերթի էջերուն մէջ: Երեք դրացի, բարեկամ եւ դաշնակից ժողո՜ւ՜րդներուն միջեւ քանի մը փոքրիկ հողամասերու խնդիր մը լոկ կը մնայ հինէն, որ բարեկամական հաշտ բանակցութիւններով կրնայ լուծուիլ ամենահարուստ ու ընդարձակ հողեր ունեցող Ատրպէճանին ու Վրաստանին եւ զրկուած, կողոպտուած, աղքատ, շատ քիչ հող ունեցող Հայաստանին միջեւ:

Մեր առաջարկը՝ խաղաղ, համեստ, յրստակ, ու եւ է վտանգ չներկայացնող բան մըն էր: Անիկա կը կայանար, կը կրկնեմ, ո՛չ բողոք բարձրացնելու, ո՛չ կռիւ յայտարարելու մէջ, այլ Խորհ. Հայաստանի բարեկամ գաղութահայ տարրերուն կողմէ խնդրագրի մը ուղղելու Խ. Միութեան գերագոյն պետին՝ եւ անոր միջոցով նաեւ Պաքուի եւ Թիֆլիսի կառավարութեանց՝ որպէս զի, Մոսկուայի յառաջիկայ Համաժողովին մէջ նոր Սահմանադրութեան բնագիրը քննուած ու վաւերացուած պահուն, հաճին նկատողութեան առնել ցարական ըսթիմի տեսնէն մնացած այդ հարցը եւ անոր տան արդար լուծում մը: Ամենահիւանդ երեւակայութիւն պէտք է ունենալ եւ կամ անդիտակից բայց ամենախոր ստրկամտութեամբ տոգորուած պէտք է ըլլալ՝ կարծելու համար թէ՛ ներկայ պայմաններուն մէջ՝ այդ ձեւով յղացուած ու շարադրուած խնդրագրի մը Միջախնին ուղղուելէն Խ. Հայաստանի եւ դրացի երկու Հանրապետութեանց ժողովուրդներուն միջեւ կռիւներ կրնային ծագիլ, թէ ու եւ է տեսակի վնասի ամենայնոք մասնիկը կրնար հասնիլ մեր երկրին ու մեր ժողովուրդին: Կա՛մ խնդրագիրը նկատողութեան պիտի առնուէր ու թերեւս ու եւ է չափով դրական արդիւնքի պիտի յանգէր, որմէ մեր երկիրը պիտի օգտուէր, եւ կա՛մ պարզ ընթերցումէ մը յետոյ զամբիւղը պիտի նետուէր, առանց Հայաստանին ու եւ է վնաս պատճառելու, բայց զոնէ պիտի ծառայէր ցոյց տալու որ հայ ժողովուրդը այդ

հին անարդարութեան դարձանմանը յոյսն ունի միշտ եւ այդ յոյսը ունի՝ մասնաւորապէս ի նկատի ունենալով Ս. Միութեան բեթիմի արդարամիտ ոգին:

Մեր ձեռնարկը ապարդիւն չմնաց: Պայ-
փարի փաստացի, վճիտ ու վեհօղի յօդուածնե-
րը, որոնք արտասահմանի Հայութեան ամենէն
լուրջ կուսակցութեան, ազգասիրական խոր եւ
իմաստուն զգացումով մը խորհ. Հայաստանի
թանկագին իրականութեան կապուած կուսակ-
ցութեան այս հարցի հանդէպ ճշմարիտ դիրքը
կ'արտայայտէին, իբր այդ անշուշտ որոշ չա-
փով մը նկատի պիտի առնուին Մոսկուայի
կեդր. կառավարութենէն եւ կովկասեան կա-
ռավարութիւններէն:

Հոս՝ փակադծի մը մէջ ըսեմ որ ես ինքս,
բաց ի հաւաքոյթներու եւ մամուլի մէջ ունե-
ցած արտայայտութիւններէս, Պ. Պետրոսի
ղրկեցի Քրիստոսէն ընդարձակ նամակ մը, ի
պատասխան իր Փրատայի յօդուածին ինծի
վերաբերեալ հատուածին: Իր յօդուածին այդ
հատուածը հիմնուած էր սխալ տեղեկութեանց
եւ իմ կողմէ ողբացեալ խանջանին ուղղուած
նամակներու կրճատուած ու խեղաթիւրուած
թարգմանութեան մը վրայ: Վստահ չըլլալով
որ Արագածի մէջ այդ մասին գրածս հարազատ
թարգմանութեամբ մը իրեն հաղորդուած է,
պարտք համարեցայ ուղղակի իրեն գրել, լու-
սարանելու համար կարգ մը կէտեր որ իրեն
անճիշդ կերպով ցոյց տրուած էին, ատոնց
կարգին՝ խօսելով նաեւ լեոնային Ղարաբաղի,
Ախալքալաքի, Նախիջևանի, լեոնային Գան-
ձակի հարցերուն վրայ, ցոյց տալով որ այդ
հարցերուն մասին Մոսկուայի, Թիֆլիսի եւ
Պաքուի կառավարութեանց զիմէն ու արդար
լուծում մը խնդրելը ոչինչ ունէր «նացիոնա-
լիստական», «պուրթուական», աշխարհակա-
լական, եւ թէ կովկասի երեք գրացի ու եղբայ-
րականօրէն դաշնակից հանրապետութեանց
աւելի քան երեք սերտ կապերով իրարու կապ-
ուած մնալուն նպատակող բաղձանք մըն էր:

Ամենակարեւոր արդիւնք մը դոր յառաջ
բերաւ մեր ձեռնարկը, Ս. Դ. Հնչակեան կու-
սակցութեան կեդրոնական վարչութեան պաշ-
տօնաթերթին վերջնութեւ թիւի խմբագրականն

է, դոր Փարիզի Արագածը արտատպեց: Այդ
յօդուածը մեր առաջարկը չի յիշատակեր, բայց
անոր մէկ անուղղակի հետեւանքն է, կամ ամէն
պարագայի մէջ՝ անոր մէկ հաստատումն ու
իրականացումն է: Սոցիալ - Դեմոկրատ Հնչակ-
եան կուսակցութիւնը, որ քանի մը տարի է ի
վեր Ամերիկայի համայնալար կուսակցութեան
հետ ալ կապուած է՝ իր ազգային ուրոյն գէմ-
քը պահելով հանդերձ, այդ յօդուածին մէջ՝
յստակօրէն եւ արիօրէն ճշմարիտ հայ համայ-
նալարի պէս, — եւ ոչ թէ Զանգուի անկիրթ ե-
րախաներուն «հայլեղուեան թութակի» թոթո-
վումներովը կամ նոր Երկիրի անդեկ պատեհա-
պաշտ գրչակներովն հայհոյանքներովը — այդ
արդարութեան հարցը մէջտեղ կը դնէ:

«... Մարդկային իրաւունքներու նուիր-
ուող խորհրդային նոր Սահմանադրութիւնը
սակայն իր ներկայ ձեւին մէջ մեր համոզումով
թերի է, սոցիալիստական արդարութիւնը իր
ԱՄԲՈՂՁՈՒԹԵԱՄԲ չի գրեւորեր: Խորհ. Հա-
յաստանը անկախ հանրապետութեան մը վերա-
ծելը ճիշդ է որ սոցիալիստական Արդարութե-
նէ կը բղիթի, բայց ատով ազդերու ինքնորոշ-
ման հարցը իր ամբողջական լուծումը չ'ստա-
նար, երբ հայ ժողովուրդի պատմական իրա-
ւունքներէն կարգ մը հողամասերու Խորհ. Հա-
յաստանէն անջատուած կը նուիրագործէ: Սո-
ցիալիստական իրաւակարգի տակ անարդարու-
թիւն, իրաւունքներու անտեսում, ըլլայ այդ
անհատական թէ ազգային, գոյութիւն պէտք
չէ ունենան: Ազդերու իրաւունքները լիակատա-
րօրէն յարգուելու են, բոնի կամ արուեստա-
կանօրէն անջատուած հողամասեր վերագար-
ծուելու են իրենց տէրերուն, որպէսզի Արդա-
րութիւնը իր բարձրութեան վրայ կանգնի:
Մենք այս չենք ըսեր թշնամական կամ աէգայ-
նական-նուաճողական ձգտումներէ տարուած,
ՈՉ ԵՐԲԵՔ: Խորհ. Միութեան հանդէպ մեր
անշահախնդիր կեցումաբար, անոր պաշտպանու-
թեան ուժղնօրէն մեր նուիրումը, որ կը խորա-
նուս սկզբունքային տեսակէտով, կը մնայ ա-
նեղծ, անսասան: Բայց այս պատճառ մը չէ որ
երբ Սոցիալիստական Արդարութիւնը հոն կը
կազայ, իր լրութեամբը չի յայտնուիր, մեր
դիտողութիւնները, քննադատութիւնները չը-

նենք, չպահանջենք որ մեր ընկերները այդ Արդարութիւնը կիսամեծ չձգեն կապիտալիստական աշխարհի առջեւ: ... Խորհ. նոր Սահմանադրութիւնը երբ իր մէջ սպրդած այդ անարդարութիւնովը վաւերացուի ու զործադրութեան դրուի, խորհրդային իրաւակարգի պայծառ դիմագիծը ստուերելու բնոյթէն զերծ պիտի չըլլայ» եւն., եւն.:

Այսքան յստակութեամբ եւ ուժղնութեամբ այդ խնդիրը իր պաշտօնաթերթին մէջ զնոյց կուսակցութիւն մը հաւանական է որ նոյն ոգւով նամակ մըն ալ ղրկած ըլլայ Խ. Միութեան կեդր. կառավարութեան. բայց եթէ ըրած իսկ չըլլայ դայդ, այդ յօդուածը բաց -- նամակ մըն է Մոսկուայի, Թիֆլիսի եւ Պաքուի կառավարութեանց ուղղուած:

Մեր ձեռնարկը ուրեմն, հակառակ կարգ մը կարծամիտ կամ նեղամիտ մարդոց հակառակութեան, նորէն որոշ չափով իր նպատակին հասած է:

Բառ մը եւս՝ փակելու համար անվիճելի հարցի մը շուրջ բացուած այդ տարօրինակ ու ցաւալի բանավէճը:

Պ. Թէրզիպաշեան կը գրէ իր յօդուածին վերջը՝ «Երկրացիին վստահի՛ արտասահմանի քաղաքագէտներուն: Ատիկա հայ ցեղին բնաջնջումը պիտի նշանակէր:» Ոչ ոք ըսաւ թէ երկրացիին իր շահերուն պաշտպանութիւնը պէտք է արտասահմանի Հայերուն յանձնէ. անշուշտ իր ճակատագրին ղեկավարութեան մէջ էական դերը ինքն իսկ պէտք է կատարէ: Երկրացիին սակայն երբեք չ'արհամարհեր — եւ իրաւունք ունի — արտասահմանի հարիւր հազարաւոր Հայութեան բարոյական ու նիւթական, մտաւորական ու նոյն իսկ որոշ պարագաներու մէջ քաղաքական աջակցութիւնը, երբ ան կ'ընծայուի իմաստնօրէն, անշահախնդրօրէն, եղբայրօրէն, այնպէս որ երկրացիին համար այդպիսի աջակցութենէ մը, զործակցութենէ մը՝ ոչ մէկ բնաջնջումի վտանգ կրնայ յառաջ գալ, այլ՝ մերթ՝ որոշ չափով օգուտ միայն: Սակայն եթէ բոլոր Հայերը, Հայկէն մինչեւ այսօր, Պ. Թէրզիպաշեանի մշտապէս ժխտական, յաւերժօրէն համակերպական մրտայնութիւնն ունեցած ըլլային, հայ լեզուն,

հայ մշակոյթը եւ հայ ազգն իսկ չատոնց ձուլուած, կորած, անհետացած կ'ըլլային:

Մեր առաջարկած խնդրագրին ուղարկումէն ո եւ է աղէտ յառաջ չէր կրնար գալ, բայց իրական աղէտ մը, բարոյական մեծ աղէտ, արդէն տեղի ունեցեր է Երեւանի մէջ՝ բոլորովին ուրիշ պատճառներով: «Աղէտ»էն ուրիշ բառ դժուար է գտնել որակելու համար ծանօթ տաղանդաւոր գրողներու խումբի մը իրենց նոյնքան ծանօթ եւ արժէքաւոր եղբայրակիցներուն կողմէ ամենածանր ամբաստանութիւններով Գրողներու Միութենէն արտաքսուած:

Այդ քսումնելի տուած սկսաւ Նաիրի Զարեանի մէկ զգուելի յօդուածով, որ երեւցաւ Խորհ. Հայաստան օրաթերթին մէջ եւ ուր Խ. Հայաստանի եւ հայ բովանդակ ժողովուրդի այժմեան մեծագոյն գրողներէն մին, Ակսել Բակունցը, աներեւակայելի կատաղութեամբ կը քարկոծուէր իբր «գաշնակցականամիտ» (.), իբր «նացիոնալիստ» եւ «տրոցկիստ» (.'.), եւ ուր նոյնպէս կը դատաւիւտուէին երկու գրողներ որ ցարդ ծանօթ էին իբր ջերմ համայնավարներ եւ որ Խ. Հայաստանի գրական ու բանասիրական շարժման իրական ծառայութիւններ մատուցած էին, Դրաստամատ Սիմոնեան եւ Ալազան:

Այս կամ այն գրողին ինչ ինչ հատուածներու մէջ «նացիոնալիզմ»ի հետքեր փնտռելը Խորհ. Հայաստանի քննադատներէն, գրողներէն ուրիշներ ալ ըրած են արդէն վերջին տարիներուն, նոյն իսկ ոմանք անոնցմէ որ այժմ ամբաստանեալներու շարքին մէջ են. ատիկա սակայն գաղափարաբանական վէճի սահմանին մէջ մնացած էր, մահացու ամբաստանութեան ծանր ձեւը չէր առած՝ ինչպէս այս անգամ: Այսօր, այն միջոցին երբ ամբողջ Խորհ. Միութեան մէջ, Զինովիէվեան խումբին դատուելէն ու պատժուելէն ի վեր, ամէն տեղ Թրոցկիստներ կը փնտռուին ու կը բանտարկուին, կ'աքսորուին կամ կը զնդակահարուին, զրոյց մը որ երկարապատուած յօդուածով մը Խորհ. Հայաստանի պաշտօնաթերթին մէջ իբր Թրոցկիստ, այսինքն իբր Սթալինին դէմ դաւող կ'ամբաստանէր իր երեք հանրածանօթ եւ արժէքաւոր եղբայրակիցները, ատիկա ահաւոր եւ աննախըն-

Թաց բան մըն էր: Բայց, ամենէն անախորժ տպաւորութեամբ կարդալով հանդերձ այդ թունալից յօդուածը, անձնական տեսլութեան բացառիկ պարագայ մը լոկ ուղեցի տեսնել ատոր մէջ, եւ յուսացի բոպէ մը որ իբր այդ՝ կը մնար այդ յօդուածը անարձագանդ եւ անհետեւանք: Բայց ահա քիչ օր յետոյ կարդացինք՝ զարհուրանքով՝ Խորհ. Հայաստանին մէջ տեղեկատուութիւնը Գրողներու Միութեան այն նիստին, ուր ոչ միայն Նաիրի Զարեան, այլ — անհաւատալի՛, անկարելի՛ բան, — մեծ տաղանդով գրողներ, հին եւ նոր, Դերենիկ Դեմիրճեան, Ստեփան Զօրեան, տիկին Զապնէ Եսայեան, Գեղամ Սարեան, Տարօնցի, որոնք, նուազ ծանօթ քանի մը ուրիշներու հետ, կ'ամբաստանէին իրենց հանրածանօթ եւ ցարդ ամենքէն սիրուած, գնահատուած, յարգուած պաշտօնակիցները՝ Բակունց, Դրաստամատ Սիմոնեան, Գուրգէն Մահարի, Վաղարշակ Նորենց, Ալադան, Վահան Թոթովենց, ինչպէս եւ Հ. Մկրտչեան, Գ. Վանանդեցի, Խորէն Սարգսեան զբական քննադատները՝ իբր դաւադիր եւ հակայեղափոխական խմբակ մը (՝) որ Գրողներու Միութեան մէջ որպէս թէ «Թրոցքիստական — նացիոնալիստական բոյն մը կազմեր է» եղեր, եւ կ'որոշէին այդ «յանցաւորներուն» արտաքսումը Գրողներու Միութենէն:

Արտաքսել գրողներ այդ Միութենէն՝ զանոնք անօթութեան դատապարտել է. իսկ ներկայ պայմաններուն մէջ՝ այդպիսի ծանր ամբաստանութեամբ զանոնք արտաքսել, ամենամեծ վտանգներու ենթարկել է զանոնք: Բոպէ մը տարակոյս չունիմ որ այդ բոլոր ամբաստանումները — որոնց իսկական յանցաւորութեան ո եւ է փաստ չկայ մէջտեղ դրուած, — ոչ մէկ կապ ունին ո՛չ Թրոցքիւմին, ո՛չ ալ Դաշնակցութեան հետ (այդ մարդիկը մեծ մասամբ մօտէն ճանչցած ենք, իրենց զրուածքները ուշադրութեամբ կարդացեր ենք, յայտնի է որ անոնք ամէն ինչ են բացի Թրոցքիստէն ու Դաշնակցականէն. եւ ինչո՞ւ, տէ՛ր Աստուած, այդ մտաւորականները որ Սթալինի զերագոյն ղեկավարութեան տակ գտնուող Խ. Միութեան հայկական բաժնին մէջ ամէն խրախուսանք եւ

օգնութիւն կը պտնէին, խաղաղ մտքով, եռանդով, ոգեւորութեամբ կ'աշխատէին, կ'արտադրէին, հեռաւոր ու դաւադիր, ըմբոստ թրոցքիին հետ ըլլալու չափ անազնիւ ու անխելք պիտի ըլլային: Իսկ եթէ մերթ իրենցմէ ոմանց ինչ ինչ էջերուն մէջ «հայկական զգայնութիւն» մը կը թրթռար, ատոր համապատասխան ուսական զգայնութիւնը միթէ չե՞նք գտներ ամբողջ Խ. Միութեան պաշտած Կորբիի գրուածքներուն մէջ. միթէ նմանօրինակ էջեր, որ ազգայնական» չեն, այլ «մարդկային», չէ՞ կարելի գտնել նաեւ զիրենք ամբաստանողներէն ոմանց այս կամ այն գործին մէջ: Եւ ատիկա յանցանք չէ արդէն, այլ երեւոյթ մը որ ամենքին ալ պատիւ կը բերէ. որովհետեւ ճշմարիտ արուեստագէտը, գրագէտը՝ միջազգայնական մտայնութիւն կ'ունենայ, իր կարեւորագոյն գործերը յղացած ատեն, բայց իր արտայայտութեան եղանակին մէջ անձնական խառնուածքին ու ցեղային շէշտին, տեղական գոյնին կնիքը կը դնէ, որով եւ ինքնատիպ կը դառնայ, ուրոյն արժէք կը ստանայ, կենդանի գործ կ'արտադրէ: Անկարելի բան է, ինձի համար որ այդ երկու խումբի գրողները տեսայ հոն՝ եղբայրներու պէս միացած, որ անոնցմէ ոմանց ամենաազնիւ նկարագիրը շատ մօտէն ճանչցայ, ընդունի որ վարպետ գրող Դերենիկ Դեմիրճեաններն ու Զօրեանները, իրենց տաղանդաւոր ընկերներ Բակունցը եւ Թոթովենցը հոչակեն դաւաճան, ու դատապարտեն Դր. Սիմոնեանը, Խ. Սարգսեանը, Գ. Վանանդեցին, Հ. Մկրտչեանը, որոնք խորհ. բեթիմով ոգեւորուած աշխատասէր, խանդավառ բանասէրներ, քննադատներ, ուսումնասիրողներ էին. ինձի համար՝ անկարելի է ընդունիլ որ Գեղամ Սարեան եւ Տարօնցի, երկու երիտասարդ գմայլելի բանաստեղծները Գրողներու Միութենէն որոշեն իբր յանցաւոր արտաքսել իրենց թանկագին քնարակից Նորենցը, Մահարին, Ալադանը (երեքն ալ պատերազմի ատեն թրքական արհաւիրքէն ճողոպրած եւ Կովկաս ապաստանած պատանիներ, եւ որոնցմէ Նորենցն ու Ալադանը՝ իրենց անձնական արտադրութեան արժէքէն զտ՝ արեւմտահայ գրողները Խ. Հայաստանի մէջ ծանօթացնելու

Համար ա՛յնքան աշխատեցան)։ Այդ բոլորը, կը կրկնեմ, ամբաստանող եւ ամբաստանուող նոյն միջավայրին գաւակներն են, հղբայր են, նոյն յատկութիւններն ու թերութիւններն ունին, իրար կը լրացնեն, անոնց միջեւ այսպիսի ահռելի պառակտում մը անբնական է ինծի համար։ Ինծի կը թուի թէ եղբրական թիւրիմացութիւն մը դեր կատարած է այդ պատմութեան մէջ, եւ թէ քիչ օրէն պիտի իմանանք որ այդ բոլոր արտաքսուած գրողները — որ, ամենքն ալ արժէքներ են, ոմանք շատ մեծ, — նորէն հրաւիրուել են Գրողներու Միութեան մէջ իրենց տեղը գրաւելու։

Արտաքսուածները պաշտպանելու եւ դանոնք արտաքսողները գատափետելու համար չէ որ կը գրեմ այս տողերը։ Գիտեմ որ այդ գատապարտուածներուն պաշտպանելը մեզմէ, որ հիմայ հոն ոմանց կողմէ «պուրժուա», «նացիրոնալիստ», «հակայեղափոխական» կը համարուինք, կրնայ թերեւս նոյն իսկ միասել անոնց։ Խ. Հայաստանի ամբողջ գրական դասուն պատիւն է որ կը պաշտպանեմ ես, հայ գրականութիւնն է որ կը պաշտպանեմ, որովհետեւ ատոնք ուժեր են, ոմանք՝ շատ թանկագին, այլք յարգելի, անմիջեւ իօրէն գնահատելի եւ օգտակար, ուժեր որ մեր բովանդակ ազգին կը պատկանին, ուժեր որոնք զեռ շատ կարեւոր ծառայութիւններ կրնան մատուցանել մեր գրականութեան։ Եթէ իրենց արտաքսման հետեւանքով՝ կորչին փճանան այդ գրողները, ամբողջ հայ ժողովուրդը սուղի պիտի մտնէ, եւ պիտի ստիպուինք ըսել թէ 1915ի ողբերգու-

թիւնը կը սկսի կրկնուիլ, եւ այս անգամ Հայ Հայու ձեռքով նահատակուելով...

Կոչում կ'ընեմ Խորհ. Հայաստանի այն մտաւոր ղեկավարներուն որոնց անունը չգրտանք՝ բարեբաղդարար՝ ո՛չ ամբաստանող ո՛չ ամբաստանուած խումբին մէջ, ու նոյն իսկ անոնց որ իբր ամբաստանող ներկայացուած են լրագրին տեղեկատուութեան մէջ, եւ որոնք ապահովապէս գիտեն թէ յանցանք չունին իրենց իբր յանցաւոր հետապնդուած ընկերները, կոչում կ'ընեմ իրենց՝ կարելին ընել դարմանելու համար կատարուած չարիքը։ Կոչում կ'ընեմ մանաւանդ Խ. Հայաստանի այժմեան երկու զլիստոր քաղաքական ղեկավարներուն, Հայաստանի կոմունիստ կուսակցութեան ընդհանուր քարտուղար Ամատունիին եւ վարչապետ Գուլոյեանին, զոր իբր մեր հայրենիքի երկու գերագոյն վարիչները խորապէս կը յարգենք ամենքս ալ, եւ կը խնդրեմ որ հաճին վերաքննել այդ հարցը, եւ պիտի տեսնուի ապահովապէս որ այդ ամբաստանուածները բոլորովին անմեղ են, ու թոյլ պիտի տրուի այդ գրողներուն, որոնք Հայաստանի մտաւոր կեանքի է՛ն աղուոր դարգերէն են եւ ոմանք փառքերէն են, զառնալ իրենց տունը եւ շարունակել իրենց գրական աղնիւ ու գեղեցիկ գործը։ Ատիկա Ղարաբաղին կամ Նախիջևանին մայրահայրենիքի ծոցը վերադարձին չափ կարեւոր ու բերկրառիթ դէպք մը պիտի ըլլայ գրեթէ՝ ամբողջ հայ ժողովուրդին համար, եւ բարոյապէս՝ թերեւս աւելի կարեւոր ու բերկրառիթ դէպք մը։

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ